

Van Socrates tot Wittgenstein Tweede helft: nieuwere tijd

1. Renaissance

Term

- *Rinascità, rinascimento, renaissance:*
‘wedergeboorte’
 - namelijk van de antieke cultuur
- Tussenliggende periode wordt daardoor tot interim-tijdperk: ‘*middel-eeuwen*’
- Romantisering van dergelijke benamingen in 19e eeuw

2

Periodisering

- Verschilt van land tot land
 - begint in ieder geval in Italië
 - pionier: Francesco Petrarca, 1304–1374
 - hoogtepunt 15^e–16^e eeuw (in Nederland later)
- In geschiedenis van *filosofie* doorgaans periode 1420–1620, nl. tussen
 - Cusanus (Nicolaus van Cusa, 1401–1464; ‘laatste der middeleeuwen’), en
 - Francis Bacon (1561–1626, ‘eerste der modernen’)

3

Context

1420–1620 is ook de periode van

- boekdrukkunst,
- ontdekkingsreizen,
- reformatie (Luther 1517),
- wetenschappelijke revolutie
 - Nicolaus Copernicus 1473–1543
 - Johannes Kepler 1571–1630
 - Galileo Galilei 1564–1642

4

‘Humanisme’ in renaissance

= culturele beweging gebaseerd op opvoeding van ‘vrije mens’ in antieke Rome

- *homo liber* d.w.z. geen slaaf
homo ‘mens’, *humanus* ‘menselijk’, *humanitas* ‘menselijkheid’

- *artes liberales* of *studia humanitatis*, met bijbehorende beschaving en waarden
- Antieke (speciaal Latijnse) auteurs als model, zowel voor taal en kunsten als voor filosofie
- Centraal: vertrouwde met antieke literatuur, beheersing van Latijn (in mindere mate Grieks)

5

Concurrerende stromingen

- aristotelisme, averroïsme
- (neo)platonisme (herontdekt)
- scepticisme
- epicurisme
- stoïcisme
- mechanisme (in natuurfilosofie)
 - = enige nieuwe stroming (d.w.z. niet antiek)

6

Eclecticisme

- In renaissance bij één denker vaak combinaties van verschillende stromingen
⇒ 'eclecticisme'
- Soms – bv. bij Pico – met opzet: alle vormen van wijsbegeerte en godsdienst gezien als uiteindelijk één systeem
⇒ 'syncretisme' (term uit theologie)

7

Marsilio Ficino

Florence 1433–1499

Deed platonisme herleven:

- ✧ stichtte en leidde Platonische Academie
- ✧ vertaalde werken van Plato in Latijn
- ✧ vertaalde Plotinus
- ✧ vertaalde het zgn. *Corpus Hermeticum*
 - laat-antieke teksten
 - in renaissance voor zeer oud aangezien
- ✧ schreef invloedrijke Plato-commentaren

8

Ficino als denker

- *Theologia platonica de immortalitate animorum XVIII libris comprehensa* 1474, gedrukt 1482 (!)
 - 'Platonische theologie: over de onsterfelijkheid der zielen, vervat in 18 boeken'
- Invloed versterkt door opkomst boekdrukkunst
- 'Uitvinder' van de *platonische liefde* (liefde tussen mensen is deel van goddelijke liefde; lichamelijke aspecten daarbij irrelevant)
- Astrologie als stelsel van natuurlijke inwerking

9

Ficino's zijnspiramide

- Van brede basis naar smalle top
 - onderaan materie (veelheid)
 - bovenaan God (eenheid)
- ⇒ *ziel staat centraal*

10

Onsterfelijkheid ziel

- Averroïsme ontkende individuele onsterfelijkheid
 - Ibn Rušd, 1126–98, Arabisch Aristoteles-commentator
 - Christelijke traditie verdedigde die juist
 - Ficino: centrale plaats ziel in schepping
 - hoogste doel gelegen in vereniging van ziel met God
 - indien ziel sterfelijk, zou dat slechts voor enkelen zijn weggelegd... en dan nog tijdelijk ook
- ⇒ 1513 onsterfelijkheid van ziel tot kerkelijk dogma verklaard (Vijfde Lateraans concilie)

11

Giovanni Pico della Mirandola

Mirandola 1463 – Florence 1494
'*Princeps Concordiae*'

Pico's syncretisme

- streeft naar eenheid van alle verschillende wijsgerige stromingen en godsdiensten
- neemt gemeenschappelijke oorsprong daarvan aan

12

Prisca theologia ('oertheologie')

- Tevens *prisca philosophia*
- Toegeschreven aan Hermes Trismegistus
 - tijdgenoot Mozes (Ficino!)
- Bron van Griekse filosofie en van joden-/christendom
- Pas 1614 ontmaskerd door Casaubon: laat hellenistisch

13

Mensbeeld

- Mens centraal in universum (als bij Ficino)
- Het geestelijke verbindt mens met hogere sferen (engelen)
- 't Lichamelijke met lagere (planten, dieren)
- Mens heeft geen vaste plaats
 - kan zich alle kanten op ontwikkelen
 - gaat zo ook lijken op wezens van die sfeer

14

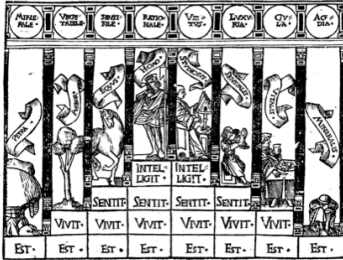
Mens en wereld

- De mens draagt de ordening en structuren van de wereld in zich
 - *microkosmos* ('kleine wereld': mens) weerspiegelt *macrokosmos* ('grote wereld': universum)
- Streven naar geestelijke rust door
 - schouwen van God
 - bedwingen van lichamelijke hartstochten

15

Aristotelisme: ziel vorm van lichaam

Drievoudig: vegetatief – sensitief – intellectief

16

Pietro Pomponazzi

Mantua 1462 – Bologna 1525

Aristotelisme

- Padua centrum natuurfilosofie en geneeskunde
- Paduaanse school aristotelisch
- Bij Pomponazzi naast aristotelische ook platoonse en (in ethiek) stoïsche invloeden

17

Mensbeeld: ziel

- Hoofdwerk: *Tractatus de immortalitate animae* (‘Verhandeling over de onsterfelijkheid van de ziel’) 1516 – NB!
- Ook hier mens centraal in universum
 - middenpositie tussen sterfelijke en onsterfelijke zijden: aard is dus ‘dubbel’
- Is menselijke *ziel* nu sterfelijk, onsterfelijk, of iets daartussenin?

18

(On-)sterfelijkheid: probleem?

Relatie tussen *sensitieve* en *intellectieve* ziel

- volgens Pomponazzi zijn functies van ziel onscheidbaar
- want zonder zintuigen geen denken
- zonder lichaam geen zintuigen, ergo...
- ziel kan niets zonder lichaam, sterft dus met lichaam
- ⇒ niet onsterfelijk

19

Kan evenwel niet juist zijn...

- Sterfelijkheid filosofisch (= aristotelisch!) waarschijnlijkste positie
- Maar strijdig met dogma, dus onjuist
- Onsterfelijkheid moet dus juist zijn, want in overeenstemming met de leer van kerk
 - ... maar filosofisch is dat onbegrijpelijk
- Pomponazzi geloofde er zelf waarschijnlijk niet in

20

Ethiek

- Is onsterfelijkheid dan niet nodig om het hoogste doel van de mens te realiseren?
 - nee: deugd is eigen beloning, dus in dit leven haalbaar (stoïsch)
 - ‘Wie goed is heeft een afkeer van zonde uit liefde tot de deugd, wie slecht is uit angst voor straf’
- Volgt logisch uit opvatting dat ziel sterfelijk is
- ‘Naturalist: verwerpt wonderen

21

'New Philosophy': de tijden veranderen

(uit een gedicht van John Donne, 1572–1631)

*And new Philosophy calcs all in doubt,
The Element of fire is quite put out;
The Sunne is lost, and th'earth, and no mans wit
Can well direct him, where to looke for it.*

... >>

22

Donne over New Philosophy (vervolg)

*And freely men confesse that this world's spent,
When in the Planets, and the Firmament
They seeke so many new; they see that this
Is crumbled out againe to his Atomis.
'Tis all in pieces, all cohærence gone;
All iust supply, and all Relation.*

The First Anniversary:
An Anatomie of the World, 1611

23

Francis Bacon (1561–1626)

- Opleiding als jurist
- Vanaf 1581 politiek in (MP)
- Werkte o.a. aan vernieuwen en toepassen van wetenschap
 - *opera basilica* (koningswerk)
- Lord Chancellor en Baron Verulam 1618
- Afgezet op beschuldiging corruptie 1621
- Laatste jaren gewerkt aan *Instauratio magna*

24

Vernieuwing

- Bacon valt aristotelisme aan
 - niet zozeer Aristoteles zelf, als wel scholastiek
- Eeuwenlange monopolie van Aristoteles in wetenschap moet doorboken worden
- Bacon wil wetenschap volledig hervormen
 - *Instauratio magna* (Grote vernieuwing)
- Doel: beheersing van de natuur

25

‘Kennis is macht’

- Kennen = beheersen — ook praktisch
- Natuur geen object van beschouwing maar van *onderwerping*
- Natuur slechts te onderwerpen door haar te gehoorzamen
 - *Natura non nisi parendo vincitur* (NO I §3)
- Geen overhaaste anticipaties’ maar geleidelijke, systematische interpretaties’

26

Werktuig, instrument (*organon*)

- Rede moet gekortwiekt worden
 - tegen speculatie (NO I §104)
- Zintuigen zwak, subjectief
- Experimenten wel betrouwbaar ⇒ *empirist*
- Nieuwe methodische ‘werktuigen’ nodig
 - *Novum organum*
 - contra Aristoteles
 - deel van *Instauratio magna*

27

Ware inductie

- Methodisch verzamelen van gegevens
‘als bijen’ – niet als mieren noch als spinnen
- Klassificeren, negatieve gevallen uitsluiten
- Gaandeweg generaliseren (‘*axiomata*’)
- Doel: opsporen en rangschikken van de
‘vormen’ (!) van de natuur
- Kritiek op ‘inductie door opsomming’

28

Vormenleer

- Bacon verwerpt *aristotelische* vormenleer
– waarin *vorm* actieve principe is dat structuur
geeft aan passieve stof
- Vormen bij Bacon: essentiële attributen
van lichamen (‘wezen der dingen’)
- Ook wel gelijkgesteld aan ‘natuurwet’
- Door experiment en abstractie te vinden

29

Bacon en de wetenschap

Dijksterhuis (1950):

Bacon ‘heeft geen enkele positieve bijdrage tot de wetenschap geleverd, en hij heeft van de verdiensten van anderen, die dat wel hadden gedaan, soms niets begrepen’, maar... hij is wel ‘de Tyrtaios van de zeventiende-eeuwse natuurwetenschap geweest. Zonder haar zelf met concrete vondsten te verrijken, heeft hij talrijke anderen tot haar bevordering geïnspireerd.’

30

Bacons betekenis

- Voorwaardenscheppend
 - ‘... de rol die ik op me neem is niet die van rechter maar van gids’ (NO I §32)
- Maakte weg vrij voor *methodisch, systematisch, onbevooroordeeld* onderzoek
 - voor gecontroleerd experiment
 - wetenschap als teamwerk
 - latere genootschappen (Royal Society 1645)

31

Idolenleer

- Wil oorzaken van menselijk dwalen in structurele termen verklaren
 - ... en remedie bieden
- Kritiek op naïef kennisoptimisme
- Toch is Bacon geen scepticus
 - ... want juist gericht op versterken van kennis door *hulpmiddelen* te ontwikkelen

32

Vooroordelen veroorzaakt door...

1. Algemeen-menselijke aard
 - ‘idolen van de stam’ – *idola tribus*
2. Individuele karakters
 - ‘idolen van de grot’ – *idola specus*
3. Taal
 - ‘idolen van de markt’ – *idola fori*
4. Wetenschappelijke tradities
 - ‘idolen van het theater’ – *idola theatri*

33
